

УДК 811.133.1'367.335.1

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2025.351775>

К. В. Колодяжна

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

email: KaterynaKolodiazhna@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4212-3928>

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ГЛУЗУВАННЯ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Abstract

The article deals with theoretical and practical issues of teasing as a speech act, focusing on its function of face-threatening and face-saving strategies in daily communication. A speech act of teasing tends to be a highly complicated one for rendering on the part of the addressee, as it requires extensive extralinguistic knowledge about the interlocutors, including their verbal and non-verbal behavior, social status and interpersonal relations. Moreover, teasing is inherently unpredictable and requires additional efforts for decoding in comparison to highly standardized speech acts such as a speech act of greeting, a speech act of command.

Being structurally a complex unit, a speech act of teasing fulfills a wide range of communicative purposes that can be ambiguous in their underlying nature. The addresser of a speech act of teasing can bear in mind the desire to affiliate with the addressee or, conversely, to humiliate or even bully them. Drawing on the theoretical framework of Politeness Theory, the article views a speech act of teasing that can be regarded both as face-threatening and face-saving. In the case of a face-threatening speech act of teasing, the outer form of this speech act follows the Politeness Principle and the violation of it lies in its inner structure. Geoffrey Leech refers to this type of violation as the Irony Principle, whereby the initiator of a speech act of teasing tends to behave impolitely being polite only superficially. In the case of a face-saving speech act of teasing, the outer form of it violates the Politeness Principle being superficially impolite, while its internal illocutionary force conveys affiliation, solidarity and positive interpersonal intent. This type of teasing is explained through the Banter Principle, where shared enjoyment of humor reinforces social bonds. Paradoxically, polite communicative behavior sometimes turns out to be far from polite, whereas superficially impolite behavior may reveal true friendship, support and mutual affinity.

Keywords: speech act of teasing, face-threatening act, face-saving act, addresser, addressee, illocutionary meaning, context, Irony Principle, Banter Principle.

Анотація

У статті проаналізовано теоретичні й практичні особливості мовленнєвого акту глузування, а саме їх роль у стратегіях “збереження” і “загрози обличчя” в щоденній комунікації. Мовленнєвий акт глузування є структурно складним мовленнєвим актом, оскільки вимагає додаткових екстралінгвістичних знань про співрозмовників, їхній соціальний статус тощо. Він “непередбачуваний” за природою порівняно зі стандартизованими мовленнєвими актами вітання, команди та ін.

Мовленнєвий акт глузування спрямований на задоволення низки різноманітних і часто протилежно спрямованих функцій у неформальному мовленні. Так, адресант мовленнєвого акту глузування може мати на меті зблизитися зі своїм співрозмовником або, навпаки, принизити його чи її. У світлі теорії ввічливості мовленнєвий акт глузування класифікують як такий, що “загрожує обличчю” адресата, і такий, що спрямований на “збереження обличчя” останнього. У випадку з мовленнєвим актом глузування, що “загрожує обличчю”, зовнішня форма є позитивною і відповідає принципам ввічливості, тоді як внутрішня форма порушує його. Дж. Ліч називає таке порушення принципом іронії: адресант висловлення поводить себе неввічливо, будучи ввічливим лише формально. У мовленнєвому акті глузування, який має на меті “збереження обличчя” адресата, зовнішня форма порушує принцип ввічливості, тоді як ілюкutive значення має на меті висловити прагнення до зближення з адресатом шляхом отримання насолоди від спільно пережитого гумору. У теорії ввічливості таке явище називається принципом бантеру. Парадоксально, що зовні ввічлива комунікативна поведінка насправді може виявитися зовсім не такою, а зовнішньо неввічлива виражає дружність, підтримку тощо.

Ключові слова: мовленнєвий акт глузування, мовленнєвий акт, що “загрожує обличчю”, мовленнєвий акт, що “зберігає обличчя”, адресант, адресат, ілюкutive значення, контекст, принцип іронії, принцип бантеру.

Вступ. Згідно з теорією ввічливості, обличчя – це імідж співрозмовника, що є актуальним безпосередньо тут і зараз у комунікативному процесі і який зазнає постійного емоційного впливу з боку учасників розмови. Обличчя може бути втраченим, його можна підтримувати, посилювати і з ним потрібно постійно рахуватися іншим (Goffman, 1955, р. 213). Ввічливість регулює стосунки між співрозмовниками, мінімалізуючи загрози, що можуть завдавати шкоди обличчю, дає змогу досягти максимальної ефективності / продуктивності в комунікації. Ввічливість – це відповідність мовленнєвих дій очікуванням учасників інтеракції в конкретній ситуації (Naugh, 2012, р. 1110). Будь-який мовленнєвий акт чи поведінка, що є доцільними в актуальній (тій, що має місце тут і зараз) соціальній взаємодії, будуть вважатися ввічливими. Мовленнєвий акт чи поведінка, не доцільні в певній актуальній взаємодії, будуть вважатися неввічливими (Hutchby, 2008, р. 224). Тому у світлі конверсаційного аналізу теорія ввічливості не є властивістю висловлень. Окремо взятє з контексту висловлення не можна вважати ні ввічливим, ні неввічливим. Контекст завжди має здатність модифікувати або й зовсім змінювати на протилежне значення висловлення. Так, подяка може набувати ілюктивної сили акту, що загрожує обличчю (a face-threatening act) (Jobert, 2013, р. 78).

Аналіз досліджень і публікацій з об'єкту дослідження. Явище глузування почало привертати активну увагу представників лінгвістичних студій, починаючи з кінця 1970-х років XX століття. Дослідження ролі глузування в щоденній інтеракції було проведено майже на всіх рівнях мови – від слова до тексту (Boxer & Cortes-Conde, 1997; Dynel, 2011; Eder, 1993). Прийнято вважати, що на сприйняття й інтерпретацію глузливого висловлення впливають соціокультурні, етнічні, гендерні, вікові фактори, індивідуальні психологічні особливості й попередній мовний і позамовний досвід комунікантів (Eder, 1993; Hay, 1995, 2000; Keltner, 1998, 2001). Останніми десятиліттями почали з'являтися наукові роботи, присвячені вивченню явища глузування в руслі прагмалінгвістики (Dynel, 2008; Lampert & Ervin-Tripp, 2006; Partington, 2008). Проте відчутним є недостатній системний і комплексний лексико-семантичний і прагматичний аналіз особливостей функціонування мовленнєвого акту глузування в інтерактивному спілкуванні.

Мета статті – аналіз природи мовленнєвого акту глузування, визначення його основних характеристик, функціонування мовленнєвих актів ввічливого і неввічливого глузування у світлі теорії ввічливості, а також роль екстралінгвістичного контексту як чинника модифікації їхнього прямого значення.

Завдання дослідження полягають:

- 1) у виокремленні головних рис мовленнєвого акту глузування;
- 2) у виявленні факторів, що є вирішальними для правильної інтерпретації мовленнєвого акту глузування;
- 3) у викритті механізму породження мовленнєвих актів глузування із глузливою ввічливістю і вдаваною глузливою неввічливістю;
- 4) у визначенні кореляції форми і внутрішнього змісту мовленнєвого акту глузування.

Методи та методологія проведення дослідження. У роботі розроблено комплексну методiku дослідження мовленнєвого акту глузування з позиції прагматичного й лексико-семантичного аспектів. Загальнонаукові методи (дедукція, індукція, метод суцільної вибірки, метод кількісних підрахунків, описовий метод) було задіяно для визначення теоретичного підґрунтя дослідження й опрацювання фактичного матеріалу й викладу основних положень матеріалу. *Дискурс-аналіз* було використано для вивчення структури й механізму утворення глузливої інтеракції. *Контекстуальний аналіз*

зادіяно для визначення впливу лінгвальних та екстралінгвальних факторів на глузливу комунікацію. *Прагмалінгвістичний метод* застосовувався для аналізу комунікативної поведінки співрозмовників і виявлення їхніх справжніх намірів. *Актомовленнєвий аналіз* дав змогу визначити прагматичні типи реалізації мовленнєвого акту глузування в інтерактивному спілкуванні й створити класифікацію мовленнєвих актів глузування і типів реакцій жертви-адресата.

Виклад основного матеріалу. Проблема дефініції мовленнєвого акту глузування зумовлюється його багатоаспектною природою, що стало приводом для його розгляду в психології (Martin, 2010, p. 34), психолінгвістиці (Keltner, 2001, p. 1233), соціолінгвістиці (Eder, 1993, p. 18) і антропології (Radcliffe-Brown, 1940, p. 196). Цілком зрозуміло, що мовленнєвий акт глузування попадає у фокус уваги і прагмалінгвістики (Drew, 1987, p. 221; Partington, 2008, p. 773). Кожний підхід у вивченні явища глузування концентрує свою увагу на одному з аспектів. Згідно з етноантропологічним підходом, явище глузування є специфічним поєднанням дружельюбності й антагонізму (Radcliffe-Brown, 1940, p. 196). Важливий акцент ставиться на тому, що глузлива поведінка не сприймається серйозно ні глузувальником, ні тим, над ким глузують. За психологічного підходу, глузування визначається як агресивна міжособистісна поведінка, спрямована на певний об'єкт, яка проявляється у формі образливого гумору (Mooney, Creeser & Blatchford, 1991, p. 107). Глузування має на меті насамперед принизити жертву, викликати в неї почуття невпевненості та фрустрації. Деякі психологи підкреслюють амбівалентну природу феномена, що полягає у вияві прихильності до особистості і водночас її приниженні (Keltner, 1998, p. 1233).

Згідно із соціолінгвістичним підходом, у 80-х роках ХХ століття у США глузування вивчалось в межах спілкування лінгвістично, культурно, соціально й етнічно однорідних групах однолітків. Ці групи мали спільні правила поведінки, уявлення й лінгвістичний репертуар (Pratt, 1987, p. 50). У 90-х роках ХХ століття через значний наплив емігрантів до США до шкіл прийшли діти з різних культурних і національних груп, що призвело до зміни соціальних умов перебігу глузливої комунікації. Таким чином, на перший план виходить різниця в соціальному й культурному підґрунті, що слугує приводом для глузування. За цим підходом, глузування (разом з такими мовними жанрами, як розказування жартів, сварка) – це центральна соціальна практика в багатомовній, багатокультурній і різноетнічній ровесницькій групі (Lytra, 2003a, p. 24; 2003b, p. 50; Pujolar, 2001, p. 47). У цьому випадку глузування може надати унікальної можливості для занурення в процес гібридизації суспільства завдяки концентрації уваги на різних ролях у комунікативному процесі, на використанні різноманітних контекстуалізованих маркерів і стратегій мовлення.

Відповідно до лінгвопрагматичного підходу глузування визначається як мовленнєвий акт, що набуває гумористичної форми висміювання й імітування поведінки жертви, але за своїм прямим змістом у тій чи тій мірі є ворожим і образливим. Д. Едер вважає, що в той час, як глузування є завжди негативним за своїм прямим змістом, адресант глузування може подавати певні вербальні та невербальні сигнали, які вказують на те, що висловлення не слід інтерпретувати дослівно (Eder, 1991, p. 188). Таким чином, глузливе висловлення може містити більше, ніж одну ілюкутивну силу, яка обігрується автором висловлення. Зі свого боку адресат має правильно декодувати значення глузливого висловлення (Toplak & Katz, 2000, p. 1469). Саме інтерпретація висловлення адресатом є ключовою в мовленнєвому акті глузування: його правильне чи неправильне розуміння адресатом стає очевидним з перлюкутивного ефекту. Також цікавим є те, що гендерні стереотипи мають значний вплив на породження і сприйняття мовленнєвого акту глузування: висловлення

містить стереотипне значення щодо ролей чоловіка та жінки і виражає негативне ставлення до протилежної статі (Bobchynets, 2023, p. 28).

Слід зазначити, що наявна дуже тонка межа між агресивним глузуванням і цькуванням (bullying) (Farrington, 1993, p. 382). Різниця полягає у формі вираження: цькування припускає наявність неприкрито образливої лексики, багатократного повтору і реакція жертви – це почуття приниження і фрустрації. Цькування водночас не припускає висловлення адресата у відповідь (Olweus, 1993, p. 317), тоді як глузування кидає виклик адресату й вимагає від нього реакції у відповідь, до того ж глузування є одноразовою дією, а цькування – неодноразово повторювальною.

Деякі дослідники наголошують, що глузування (Dyrel, 2008, p. 245; Kotthoff, p. 2003, p. 1290) – вид розмовного гумору, що має складну природу і є вищим за рангом гумористичним явищем, ніж анекдоти, віттисизми, пани, трампінг, бантер, відречення, алюзії, штучний пафос. Вищість глузування в ієрархії видів розмовного гумору зумовлена тим, що воно здатне задовольняти низку протилежних прагматичних функцій в інтерактивному процесі: від гумористичних реплік до погроз й імітування мовленнєвої поведінки жертви глузування. Значення глузливих висловлень невід’ємно містить гумористичну силу, яку по-різному сприймають ці ж самі комуніканти: образливо чи доброзичливо (Jorgansen, 1996, p. 615). Саме гумористичний елемент, що є обов’язково наявним у глузливому висловленні, відрізняє глузування від відкритої образи (Eder, 1993, p. 19).

Мовленнєвий акт глузування має низку основних ознак, які відрізняють його від інших типів мовленнєвих актів. Розпочнемо аналіз основних рис мовленнєвого акту глузування з його ігрової природи. Глузування – це такий тип мовленнєвої діяльності, який, окрім виконання “серйозних” функцій (об’єднання учасників спілкування, виховування, приниження, критика), виконує функцію соціальної гри. Під час такої комунікації конверсанти не мають серйозних комунікативних цілей і висміюють один одного задля насолоди (Hay, 2000, p. 710). Паралельно до функції отримання насолоди задовольняються такі “серйозні” функції, як солідаризація, зміцнення соціальних зв’язків, імпліцитне вираження думок.

Для кожного мовленнєвого акту глузування є характерним наявність вербальних і невербальних контекстуалізованих маркерів. Глузливі висловлення супроводжуються певними контекстуалізованими маркерами, притаманними цьому виду дискурсу. Під контекстуалізованими маркерами, слідом за американським дослідником Дж. Гамперцем (Gumperz, 1992, p. 230), ми розуміємо будь-який аспект поверхневої форми висловлення – паралінгвістичні риси (інтонаційні й інші звукові прояви), лексичні і фонологічні одиниці, що сигналізують про значення висловлення та його належну інтерпретацію. До вербальних контекстуалізованих маркерів мовленнєвого акту глузування належать: частотна повторювальність слів, що містять сему ‘боротьба’, як-то *argument, battle, conflict, fight, quarrel, row etc.*, наявність слів, що містять сему ‘володіння’ (possessive words), вживання модальної частки *well*, наявність шаблонних висловів на зразок *hahaha, heeheehee, yeayeaye* тощо (Miller, 1986, p. 203). До невербальних контекстуалізованих маркерів мовленнєвого акту глузування належать паралінгвістичні засоби: співуча інтонація, наявність коротких пауз між синтагмами речення, гучний голос при продукуванні глузливого висловлення, швидкий темп висловлювання, провокаційний тон голосу, драматизовані зітхання та кінетичні засоби: певний вираз обличчя, підморгування, усмішка, жестикуляція, поза, яку займає адресант глузливого висловлення, тощо. Згідно з дослідженнями психолога Д. Кельтнера, наявна певна закономірність (Keltner, 2001, p. 237): чим дружніше глузування, тим воно супроводжується більшою кількістю невербальних

контекстуалізованих маркерів (сміх, підморгування, жестикуляція); чим агресивніше глузливе висловлення, тим менша кількість невербальних контекстуалізаційних маркерів наявні.

Провокативність є базовим елементом, який відрізняє глузування від інших типів мовленнєвої діяльності (Keltner, 2001, p. 231). Функція провокації полягає в отриманні певної реакції від адресата глузливого висловлення, тому глузування можливо розглядати лише при наявності суміжної пари. Така провокація є інтенціональною – спеціально закладеною адресантом в ілокуції мовленнєвого акту глузування. Якщо реакції не було або була навмисно прихована адресатом, то можна говорити про невдалий мовленнєвий акт глузування. У більшості випадків реакція адресата є визначальною для успішності / неуспішності мовленнєвого акту глузування, крім тих випадків, коли під час комунікації наявні інші особи, що можуть засвідчити факт наявності глузливої комунікації, тоді реакція адресата може бути неважливою для успішності мовленнєвого акту глузування.

У дослідженні було встановлено, що провокація завжди спрямована на один із трьох аспектів: а) на щось, що безпосередньо стосується самого адресата (зовнішність, одяг); б) на відносини між адресантом і адресатом; в) на щось, що належить до сфери інтересів адресата. Тому адресат реагує у відповідь на провокацію.

Розглянемо конкретно кожен із випадків на прикладах:

Міранда: *"Ahn-dre-ah! The latter is cold. I don't understand why. You were certainly gone long enough! You're so slow! Bring me another."*

I inhaled deeply and concentrated on keeping the look of hatred off my face. I felt that she wanted me to answer on her tease, but I managed to restrain myself" (Devil Wears Prada, 2006, p. 103).

У цьому випадку маємо справу з провокацією, що спрямована на те, що безпосередньо стосується адресата, а саме його погані здібності як співробітника. Міранда дає негативну характеристику діям Андреа, відкрито кажучи, що підлегла дуже повільна. Все це подається у формі окличних реплік і є відвертою неприкритою критикою адресата. Андреа намагається опанувати себе і ніяк не реагує на глузливі та критичні висловлення свого боса. Така провокація має на меті викликати реакцію адресата мовленнєвого акту глузування для подальшого розвитку глузливої комунікації. Відсутність реакції у відповідь унеможлиблює розширення комунікативної події глузування.

Розглянемо випадок, де провокація спрямована на відносини між адресантом і адресатом:

I [Андреа] hastily made up a story about needing to get home right away, and Christian looked amused.

"You're scared of me," he stated factually, flashing me a teasing smile.

"Scared of you? Why on earth would I be scared of you? Unless there's some reason I should be..." I couldn't help but flirt him back; he made it so easy" (Devil Wears Prade, 2006, p. 88).

Крістіан констатує той факт, що Андреа боїться його. Цей приклад ілюструє випадок, коли адресант глузує з відносин, що мають місце між ним і адресатом. Все це супроводжує глузлива посмішка, що є невербальним контекстуалізованим маркером глузливого спілкування. У глузливому висловленні Крістіана закладена провокація, яка має на меті вивести Андреа зі стану психологічної рівноваги і викликати в неї захисну реакцію у відповідь. До того ж реакція дівчини має пояснити йому, чому вона поспішає і не хоче з ним спілкуватися. Провокація досягає цілі, адже дівчина починає виправдовуватися і фліртувати з чоловіком, який для цього створив усі умови.

Таким чином, детермінантними рисами мовленнєвого акту глузування є: а) ігрова природа; б) наявність вербальних і невербальних контекстуалізованих маркерів; в) діалогічність; г) провокативність; г) висока залежність від контексту і одноразова темпоральність (тут і зараз). Беручи до уваги всі проаналізовані аспекти мовленнєвого акту глузування, пропонуємо таку його дефініцію: мовленнєвий акт глузування – це мовленнєвий акт, неоднозначний за характером сприйняття, одноразовий і локальний за критеріями часу і місця перебігу, містить ігровий елемент і має на меті спровокувати адресата до реакції у відповідь. Домінування агресивної чи дружньої інтенції разом із контекстуалізованими вербальними й невербальними маркерами визначає характер усього мовленнєвого акту глузування.

Мовленнєвий акт, що загрожує обличчю, є таким, коли він обмежує свободу співрозмовника і потребує компенсаторних дій, які відновлюють це обличчя. Виділяють акти, що загрожують негативному і позитивному обличчю співбесідників (Brown & Levinson, 1978). Акти, що загрожують негативному обличчю, сигналізують, що один із співрозмовників не намагається уникнути обмеження свободи дій іншого (напр., накази, погрози, пропозиції тощо). Акти, що загрожують позитивному обличчю співбесідника, сигналізують, що адресант або адресанти не піклуються про почуття і бажання співбесідника, погрожуючи його позитивній самооцінці (напр., відсутність компліментів і похвал, навпаки, вираження критики, презирства тощо). Мовленнєвий акт глузування належить до виду мовленнєвих актів, що загрожують позитивному обличчю учасника комунікативного процесу.

Розглянувши природу й основні риси мовленнєвого акту глузування, перейдемо до його аналізу з погляду теорії ввічливості. Стратегії зорієнтовані на реалізацію актів, що загрожують обличчю співрозмовника, можуть бути *прямими* (*on-record*) і *непрямими* (*off-record*) (Brown & Levinson, 1978, p. 23). Ініціатор мовленнєвого акту глузування може мати на меті образити або, навпаки, висловити позитивне ставлення до адресата. Ця мета може бути здійснена прямо й опосередковано. Мовленнєвий акт глузування є таким, що порушує принцип ввічливості – стратегій спілкування, спрямованих на запобігання конфліктних ситуацій, з метою збереження обличчя в ситуаціях, коли наявна загроза його втратити (Leech, 1983, p. 82). Але, як буде розглянуто далі, існують такі висловлення, які за поверхневою структурою неввічливі, а за глибинною структурою ввічливі і, навпаки, за поверхневою структурою глузливе висловлення відповідає принципу ввічливості, а за глибинною суперечить їй. Тому доречно буде вважати глузливі висловлення такими, що є ввічливими і неввічливими: усе залежить від інтенції адресанта, яка може бути позитивною чи негативною.

Розглянемо приклади вживання непрямого мовленнєвого акту глузування, де глузливе висловлення за формою порушує принцип ввічливості, а глибинна структура відповідає йому, і, навпаки, випадки, де глузливе висловлення за формою не порушує принцип ввічливості, а глибинна структура порушує.

У випадку, коли адресант має на меті висловити позитивне ставлення до співрозмовника опосередковано, то за формою його глузливе висловлення порушує принцип ввічливості, а глибинне значення вказує, що адресант не має на меті завдати образи адресатові. Таким чином, ми маємо справу з глузливою неввічливістю (*mock-impoliteness*) (Leech, 1983, p. 144). Дослідник Дж. Ліч називає таке порушення принципу ввічливості принципом бантеру (“Banter is amusing friendly teasing”): “щоб виразити солідарність із слухачем, скажи щось, що є очевидною неправдою і очевидно невихованим щодо слухача”.

У випадку, коли адресант має на меті виразити негативне ставлення до співрозмовника опосередковано, форма глузливого висловлення відповідає принципу

ввічливості, порушення відбувається на рівні глибинної структури. Завуальовуючи неввічливе висловлення у ввічливе, адресант дає змогу принаймні формально зберегти обличчя адресату, тобто попередити потенціальну загрозу обличчю. Адресант удавано визнає бажання і потреби адресата. Дж. Ліч називає таке порушення принципом іронії, згідно з яким адресант може поводитися неввічливо, виглядаючи ввічливим: адресант робить невинну репліку, яка, вочевидь, є неправдивою, і цим самим автор висловлення імпліцитно повідомляє протилежне, що є неввічливим і правдивим (Leech, 1983, р. 143). Про іронічне значення адресату сигналізує гіперболізація або применшення смислу, наявне у висловленні. Поверхнєве значення такого висловлення вступає в інформаційний конфлікт із загальним контекстом інтеракції. Відбувається порушення максими якості принципу кооперації. Адресат зі свого боку відкидає релевантне пряме значення висловлення як недоцільне і декодує глибинну структуру, яка відповідає контексту висловлення (Culpeper, 2005, р. 42). Глузувальник експлуатує принцип іронії задля вираження глузливої ввічливості (mock-politeness) (Leech, 1983, р.82). Причинами експлуатації цього принципу є пом'якшувальна властивість іронії, що дозволяє непрямо висловлювати негативне значення стосовно адресата і цим самим відкрито не травмувати його обличчя. У такому випадку адресат сам декодує імпліцитне негативне значення висловлення (Leech, 1983, р. 144). Адресант приховує комунікативний напад на співрозмовника за поверхневою етикетною невинністю висловлення, що у випадку невдоволеної реакції адресата дає можливість стверджувати, що інше малося на увазі.

Розглянемо окремо мовленнєві акти глузливої ввічливості і вдаваної глузливої неввічливості в аспекті справжньої і вдаваної загрози обличчю співрозмовника. Мовленнєвий акт глузливої ввічливості розглядається Дж. Лічем (2014, р. 20) як ввічлива стратегія створення амбівалентного значення висловлення задля досягнення гумористичного ефекту і солідаризації з адресатом (у термінах Дж. Ліча "Banter"). Тоді як суто неввічливі висловлення мають на меті вилаяти, принизити тощо, вдавано глузливі неввічливі висловлення не містять такої інтенції і можуть функціонувати як така мовна поведінка, що підтримує і зміцнює дружні зв'язки, підвищує соціальну солідарність. Висловлення, що комунікативно реалізують глузливу неввічливість (mock-impoliteness) і відповідають критеріям мовної реалізації мовленнєвих актів глузування, є за поверхневою формою такими, що несуть загрозу обличчю співрозмовника. Це означає, що локутивний зміст суто неввічливого висловлення і висловлення з удаваною глузливою неввічливістю структурно містять подібні елементи: а) наявність відкрито образливої лексики; б) наявність лексичних одиниць, що мають негативну конотацію для конкретного адресата; в) експресивний повтор лексичних і синтаксичних одиниць; г) гіперболізацію значення лексичних одиниць; г) копіювання (імітацію) мовлення жертви глузування з уживанням слів, що мають значення перебільшення (гіперболізацію); д) протиставлення жертви глузування іншим учасникам комунікації, що маркується мовленнєвою наявністю демонстративних / вказівних займенників як звертань, прізвиськ, що містять негативне конотативне значення.

Для адресата стає можливим розпізнати суто неввічливе глузливе висловлення і висловлення з удаваною глузливою ввічливістю за допомогою екстралінгвального контексту, який містить індикатори (соціальні, ієрархічні, гендерні тощо) і пресупозиційні знання, що дозволяють схарактеризувати доцільну й недоцільну мовленнєву поведінку співбесідника, спираючись на попередній досвід життя (Bernal, 2008, р. 784). Крізь призму цих факторів і висновків, які здійснюються на базі цих факторів, пропускається універсальне поняття ввічливого і неввічливого.

Відмінність значення вдаваного неввічливого глузливого висловлення і висловлення з глузливою ввічливістю постає на тому етапі, коли адресат декодує імпліцитне ілюкутивне значення висловлення. На рівні імпліцитної ілюкуції соціально-конвенційне неввічливе значення нівелюється і сприймається, навпаки, як соціально ввічливе. Це стає можливим через низку екстралінгвістичних факторів: високий рівень соціальної близькості комунікантів, попередній досвід подібного спілкування тощо. Таким чином, бантер, або глузлива ввічливість, є конструктом третього порядку, а саме: а) спочатку відбувається порушення принципу кооперації, де адресант порушує норми ввічливої комунікативної поведінки і продукує неввічливе за формою висловлення; б) неввічливе висловлення, набуваючи форми мовленнєвого акту, що порушує принцип ввічливості, за рахунок екстралінгвістичних факторів інтерпретується як таке, що за змістом не порушує вказаного принципу (Leech, 1983, p. 144). Отже, адресат проходить дві стадії інтерпретації подібного висловлення, де вирішальним для розуміння є прихований імпліцитний зміст висловлення. У нашому дослідженні ми дійшли висновку, що причинами вживання подібних висловлень в інтерактивному спілкуванні є досягнення гумористичного ефекту задля отримання насолоди і прагнення адресанта виявити психологічну близькість адресату. Розглянемо це на прикладі:

[Морс розмовляє зі своїм начальником Стрейнджем]: *"I still don't see what it's got to do with me, sir."*

"I want this case re-opened – not that it's ever been closed, of course. It worries me, you see. We should have got further than we did."

"I still –"

"I'd like you to look at this case again. If anyone can crack it, you can. Know why? Because you're just plain bloody bastard, Morse, that's why!" smiled Strange teasingly."

"O'key. I will try to do something" chuckled Morse" (Dexter, 1999, p. 14).

Діалог відбувається між друзями, які разом працюють у поліції. Стрейндж, керівник відділку, прагне примусити Морса, свого підлеглого, взятися за кримінальну справу. Наказ є таким мовленнєвим актом, що загрожує обличчю співрозмовника. Оскільки начальник і підлеглий мають дружні стосунки, перший має на меті виразити наказ у дружній формі. Таким чином бос застосовує мовленнєвий акт, що експліцитно загрозовий для обличчя підлеглого. За формою висловлення *"Because you're just plain bloody bastard, Morse, that's why!"* є таким, що суперечить принципу ввічливості: це пояснюється наявністю образливої лексики (*bloody bastard*). Імпліцитний зміст висловлення прямо протилежний: адресатові (Морсу) відомо, що Стрейндж високо цінує його професійні здібності. Про це свідчать такі пресупозиційні знання про а) близькість дружніх стосунків між комунікантами; б) посмішка боса при продукуванні висловлення. До того ж з реакції адресата очевидно, що репліка не є образливою для нього: Морс погоджується взятися за справу і задоволено хіхікає. Дж. Ліч зазначає, що подібні глузливі висловлення є "образливим способом бути дружнім" (Leech, 1983, p. 144).

Наявні випадки, коли принцип бантеру експлуатує принцип іронії. Тут ми маємо справу з глузливою іронією (*mock-irony*) (Leech, 1983, p. 145). Тоді для інтерпретації такого висловлення адресат витрачає більше інтелектуальних зусиль, адже він проходить через три етапи декодування змісту: 1) за формою висловлення сприймається як таке, що відповідає принципу ввічливості; 2) за рахунок контексту, що вступає в конфлікт зі змістом висловлення, адресат розуміє, що малося протилежне на увазі і "видобуває" негативне імпліцитне значення, що є неввічливим; 3) спрацьовує екстралінгвальний фактор соціальної та психологічної близькості

співрозмовників: адресат розуміє, що висловлення не може бути образливим, оскільки адресант навмисно використовує імпліцитне негативне значення задля вияву консолідації й підтримки. Ілокутивну структуру подібного висловлення можна вдало порівняти з китайською шкатулкою, де кожна ємкість містить у собі наступну: а) у прямому значенні висловлення містить ілокуцію, що виявляє позитивне значення; б) у непрямому значенні висловлення містить ілокуцію з негативним значенням; в) у непрямому значенні висловлення з негативною ілокуцією містить ще одну ілокуцію з позитивним значенням. Розглянемо приклад:

“Look”. A note of exasperation had crept into Morse’s voice. “I’m on furlough – I’m tired – I’m sleeping badly – I drink too much – I’m beholden to no one – I’ve no relatives left – I can’t see all that much purpose in life –”

“You’ll have me in tears in a minute.” Strange replied taunting.

“Do not! I’m only trying to say one thing. Count me out!”

“You won’t even think about it!” (Dexter, 1999, p. 18).

Морс скаржиться на життя своєму близькому другу і начальнику Стрейнджу. Драматичність висловлення посилюється завдяки синтаксичному стилістичному засобу логічної градації, де кожне наступне речення або його частина має більше семантичне навантаження, ніж попереднє, в аспекті змісту понять, що містяться в словах (Селіванова, 2001, с. 100).

Щоб полегшити гнітючий настрій друга, Стрейндж іронічно реагує на його скаргу *“You’ll have me in tears in a minute”* (“Я зараз розплачусь”). Проаналізуємо іронічно-глузливе висловлення поетапно, тобто так, як його зміст декодує адресат: а) пряме значення висловлення є ввічливим і виражає розчуленість чоловіка стосовно скрутного становища друга; б) непряме значення декодується через пресупозиційні знання того, що дорослий чоловік навряд чи буде лити сльози через поганий настрій друга. З цього можна зробити висновок, що малося на увазі протилежне й адресант скоріше висміює і критикує моральну слабкість адресата; в) оскільки учасники інтеракції є близькими друзями, то мало ймовірно, що адресант мав на меті образити адресата: він був навмисно невивічливим для того, щоб виразити підтримку і солідарність. Підтвердженням того, що глибинна структура висловлення є ввічливою і не загрожує обличчю, є позитивна реакція адресата, який підхоплює гру в іронічний бантер і підіграє ініціатору *“Do not!”* (“Не плач!”).

Безпосередньо в процесі спілкування висловлення, що містять глузливу невивічливість, і висловлення, що містять іронічний бантер, можна відрізнити за перлокутивним ефектом від таких, де є образа. Адресат реагує на бантерні висловлення сміхом, репліками з ілокуцією схвалення, підтримкою дружньої і невимушеної атмосфери розмови.

Таким чином, глузливо вдавані невивічливі висловлення паразитують на інтендовано невивічливих і містять лінгвальні риси останніх: відмінність полягає безпосередньо в імпліцитному значенні висловлення, яке декодується крізь призму екстралінгвального фактора, а саме: взаємовідносин співрозмовників і набору пресупозицій.

У випадку з удаваною глузливою ввічливістю характер комунікації змінюється. Тут адресант має на меті завдати шкоди адресату, залишаючись ввічливим лише формально (Naugh, 2015, p. 18). Глузлива ввічливість – тип невивічливої поведінки, де ввічливість є лише формальним аспектом комунікації (Marlangeon & Alba-Juez, 2012, p. 71). Мета такої поведінки є завжди невивічливою, тобто такою, що загрожує обличчю співбесідника. Глузлива ввічливість є прагматично зручним засобом спричинення шкоди обличчю партнера з комунікації. Висловлюючи протилежне тому, що мається на увазі, мовець порушує максиму якості і таким чином опосередковано передає те, що він насправді

мав на увазі (Culpeper, 1996, p. 360). Для того щоб створити умови для правильного розуміння значення висловлення адресатом, автор висловлення має певним шляхом маркувати наявність імпліцитного значення. Маркування відбувається за допомогою таких лінгвальних (зменшувальні суфікси в іменниках і прикметниках, демонстративні займенники тощо) й екстралінгвальних (різка зміна просодичних характеристик висловлення, напр., поява назальності), кінетичних (усмішка) контекстуалізованих “підказок”. Висловлення, що будується за принципом глузливої ввічливості, містить у собі два ілокутивних виміри. Пряме значення висловлення є позитивним і не несе загрози для обличчя співрозмовника, тоді як непряме ілокутивне значення висловлення є образливим і несе загрозу для обличчя співрозмовника. Дж. Ліч зазначає, що такі висловлення стають можливими внаслідок експлуатації мовцем принципу іронії. Така експлуатація мовних і позамовних засобів дає змогу мовцю висловити те, що не дозволено висловити відкрито, і залишає змогу відмовитися від своїх слів у випадку відкритих звинувачень в образі від адресата (Leech, 1983, pp. 142–143). Окрім наявності контекстуалізованих маркерів, суперечливий характер спілкування сигналізує про наявність непрямого іронічного значення у висловленні адресанта (Dews, Kaplan & Winner, 1995, p. 349). Суперечливість виникає між прямим значенням висловлення і контекстом, в який його включено. Це зі своєї боку сигналізує про збій у системі, відхід від норми і породжує інференцію: щось не так. Вочевидь, що адресант висловлення, побудованого за принципом глузливої ввічливості, має прагматичну мету, а саме: повести себе неввічливо стосовно адресата. Розглянемо приклад:

“Call the bank and find out about that clark. There we are, Lewis!” He [Стрейндж] handed over the receipt with unconvincing smile. “It’ll be o’key. Unless you lose that of course.”

It was a hurtful dig. But the patient Lewis briefly examined the evidence himself, and sought to put a finger on the fairly obvious:

“Not much chance this afternoon, sir...” (Dexter, 1999, p. 130).

Стрейндж перебуває в конфліктних відносинах зі своїм підлеглим Льюїсом. Прагнучи зберегти формально гарні стосунки, бос каже, щоб підлеглий зателефонував у банк і дізнався певну інформацію про їхнього працівника. Однак, вручаючи квитанцію підлеглому, Стрейндж зауважує, що це буде просто зробити, якщо тільки Льюїс не загубить квитанцію. Виходячи з екстралінгвального фактора, а саме високої професійної компетенції підлеглому, зауваження про можливість втрати квитанції є недоцільним, таким, що містить суперечливу інформацію щодо компетентності Льюїса. Отже, цю репліку було сказано навмисно: висловлення порушує максимум якості і є іронічним за природою. Те, що перед нами висловлення, побудоване за принципом глузливої ввічливості, вказує наявність такого екстралінгвального контекстуалізованого маркера, як непереконалива усмішка адресанта. Перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування виявляється у пригніченому емоційному стані адресата (*“It was a hurtful dig”*) і його реакції на висловлення, яка полягає у вдаваному нерозумінні справжнього смислу сказаного і виражається через іронічне висловлення *“Not much chance this afternoon, sir...”*. Таким чином іронічне висловлення дозволяє обійти “гострі кути” і водночас формально погодитися з адресантом, імпліцитно не погоджуючись зі сказаним.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що вдаване неввічливе глузливе висловлення є, по суті, ввічливим і таким, що сприяє подальшій кооперації і солідаризації співрозмовників, тоді як висловлення з глузливою ввічливістю є не ввічливим і таким, що веде до прихованого або відкритого конфлікту. Конфлікт (асиметрія, незбір) між формою і змістом неввічливого мовленнєвого акту глузування

і мовленнєвого акту з глузливою ввічливістю є рушійною силою глузливого інтерактивного спілкування, оскільки дає змогу вийти за межі лінійності й перейти в багатовимірний простір, дозволяючи комунікантам обігрувати поверхневу структуру висловлення, водночас закладаючи в неї протилежний зміст. Такий тип комунікативної поведінки потребує додаткових інтелектуальних зусиль і обізнаності співрозмовників із тонкощами мовленнєвого етикету. Парадоксально, що ввічлива мовленнєва поведінка іноді далеко не ввічлива й образлива, і, навпаки, не ввічлива – така, що виявляє дружність, підтримку, солідарність серед учасників інтеракції.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі мовленнєвих актів глузування у світлі гендерного аспекту, виявленні і класифікації контекстуалізованих вербальних і невербальних маркерів та виявленні впливу соціального статусу на породження і сприйняття таких висловлень.

Конфлікт інтересів

Автор не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

ЛІТЕРАТУРА

- Bernal, M. (2008). Do insults always insult? Genuine impoliteness versus non-genuine impoliteness in colloquial Spanish. *Pragmatics*, 18, 781–802.
- Bobchynets, L.I. (2023). Estereotipos de género en el humor español y portugués: expresión léxico-semántica y estilística. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 26 (2), 20–28.
- Brown, P. & Levinson, S. (1978). *Universals in language usage: Politeness phenomena*. In: Goody, E. N. (Ed.) *Questions and Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 56–311.
- Culpeper, J., 2005. Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* 1, 35–72.
- Dews, S., Kaplan, J., and Winner, E. (1995). Why not say it directly? The social functions of irony. *Discourse Processes*, 19, 347–367.
- Eder, D. (1993). “Go get ya a french!”: Romantic and sexual teasing among adolescent girls. In D. Tannen (Ed.), *Gender and Conversational Interaction* (pp. 17–31). New York: Oxford University Press.
- Goffman, E. (1955). On Face-Work. *Psychiatry*, 18, 213–231
- Haugh, M. (2017). Teasing. In S. Attardo (Ed.), *The Routledge handbook of language and humor* (pp. 204–218). New York, NY, United States: Routledge Taylor and Francis Group.
- Hutchby, I. (2008). Participants; orientations to interruptions, rudeness and other impolite acts in talking-interaction. *Journal of Politeness Research*, 4, 221–41.
- Jobert, M. (2013). Domestic and professional impoliteness in Fawlt Towers. In D. Jamet and M. Jobert (Eds.), *Aspects of Linguistic Impoliteness* (pp. 75–93). Cambridge, United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.
- Keltner, D., Capps, L. M., Kring, A. M., Young, R. C., & Heerey, E. A. (2001). Just teasing: A conceptual analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 127, 229–248.
- Keltner, D., Young, R. C., Heerey, E. A., Oemig, C., & Monarch, N. D. (1998). Teasing in hierarchical and intimate relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1231–1247.

- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. London : Longman.
- Olweus, D. (1993). Victimization by peers: Antecedents and long term outcomes. In K. H. Rubin & J. B. Asendorpf (Eds.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood* (pp. 315–342). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1940). On joking relationships. *Africa*, 13, 195–210.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Baras, R. (2006). *Be Special, Be Yourself for Teenagers*. Trafford Publishing.
1. Dexter, C. (1999). *The Remorseful Day*. Macmillan: BCA.
- Lindsey, J. (1985). *Tender is the Storm*. Avon: HarperCollins Publishers.
- Nelson, R. (2012). *Plays 2: Three Plays of Adolescence*. Faber & Faber.

REFERENCES

- Bernal, M. (2008). Do insults always insult? Genuine impoliteness versus non-genuine impoliteness in colloquial Spanish. *Pragmatics*, 18, 781–802.
- Bobchynets, L.I. (2023). Estereotipos de género en el humor español y portugués: expresión léxico-semántica y estilística. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 26 (2), 20–28.
- Brown, P. & Levinson, S. (1978). *Universals in language usage: Politeness phenomena*. In: Goody, E. N. (Ed.) *Questions and Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 56–311.
- Culpeper, J., 2005. Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* 1, 35–72.
- Dews, S., Kaplan, J., and Winner, E. (1995). Why not say it directly? The social functions of irony. *Discourse Processes*, 19, 347–367.
- Eder, D. (1993). “Go get ya a french!”: Romantic and sexual teasing among adolescent girls. In D. Tannen (Ed.), *Gender and Conversational Interaction* (pp. 17–31). New York: Oxford University Press.
- Goffman, E. (1955). On Face-Work. *Psychiatry*, 18, 213–231
- Haugh, M. (2017). Teasing. In S. Attardo (Ed.), *The Routledge handbook of language and humor* (pp. 204–218). New York, NY, United States: Routledge Taylor and Francis Group.
- Hutchby, I. (2008). Participants; orientations to interruptions, rudeness and other impolite acts in talking-interaction. *Journal of Politeness Research*, 4, 221–41.
- Jobert, M. (2013). Domestic and professional impoliteness in *Fawlty Towers*. In D. Jamet and M. Jobert (Eds.), *Aspects of Linguistic Impoliteness* (pp. 75–93). Cambridge, United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.
- Keltner, D., Capps, L. M., Kring, A. M., Young, R. C., & Heerey, E. A. (2001). Just teasing: A conceptual analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 127, 229–248.
- Keltner, D., Young, R. C., Heerey, E. A., Oemig, C., & Monarch, N. D. (1998). Teasing in hierarchical and intimate relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1231–1247.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. London : Longman.
- Olweus, D. (1993). Victimization by peers: Antecedents and long term outcomes. In K. H. Rubin & J. B. Asendorpf (Eds.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood* (pp. 315–342). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1940). On joking relationships. *Africa*, 13, 195–210.

Дата надходження до редакції 01.10.2025

Ухвалено до друку 18.11.2025

Відомості про автора

Колодяжна Катерина Володимирівна, викладач кафедри фонетики і практики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету email: KaterynaKolodiazhna@knlu.edu.ua		Коло наукових інтересів: прагматика, лінгвопрагматика, лексикологія, теорія мовленневих актів, теорія ввічливості, дискурсологія
--	--	---

CC Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)